

PÉTER RÓBERT

A 18. századi szabadkőművesség és a brit nemzeti identitás kialakulásának problematikája

Linda Colley *Britons: Forging the Nation 1707–1837* című nagyhatású könyvének köszönhetően a brit nemzeti identitás kialakulása ma is a modern történetírás egyik legvitatottabb területe Nagy Britanniában.¹ Colley szerint a brit önazonosság az angol és a skót parlament 1707-ben bekövetkezett egyesülése után kezdett formálódni. Skócia, Wales és Anglia polgárait összekovácsolták a kontinens abszolutista uralkodói ellen együtt vívott háborúk. A Colley-tézis szerint a közös protestáns hit jelentős szerepet játszott a 18. századi britek egyesítésében a katolikus európai hatalmakkal szemben. Ugyanakkor a Colley művét méltató tanulmányok mellett az utóbbi évtizedben megjelentek a szerző tézisének számos fronton bíráló írások is. John Mackenzie, Adrian Hastings és Richard Finlay például megkérdőjelezik a brit identitás kialakulásának időbeli és térbeli koordinátáit.² Kétségre vonják továbbá, hogy a skótok és az angolok közös protestáns hite valóban nemzeti egységet erősítő tényezőként értelmezhető-e, mivel a 17. század óta jelentős teológiai ellentétek feszültek az egyes protestáns felekezetek között. Gondoljunk például arra, hogy a skót presbiteriánusok milyen ellenséges érülettel viseltettek a püspöki kormányzattal szemben, ezzel elítélve a korabeli anglikán gyakorlatot Angliában.³ S ekkor még nem is szóltunk a felekezeteken belüli megosztottságról.⁴

A brit nemzeti identitás vitatott kimenetelű fejlődése során természetesen a skót, walesi és angol patriotizmus nem homályosodott el. Colley hasonlatával élve, a formálódó brit nemzeti tudat olyan, mint a keresztény Szentháromság misztikus doktrínája: Skócia, Wales

¹ Colley, Linda: *Britons. Forging the Nation 1707–1837*. London, 1992.

² A brit önazonosság-formálódás időkorlátainak problémáiról lásd: Mackenzie, John M.: *Is the forging of Britishness to be located in the sixteenth, seventeenth, eighteenth or nineteenth centuries? Empire and National Identities: The Case of Scotland*, *Transactions of the Royal Historical Society*, 1998, 6. sorozat, 7. sz. 215. A brit identitás egységességének nehézségeiről lásd Hastings, Adrian: *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*. Cambridge, 1997. 60–63.; Hay, Douglas – Rogers, Nicholas: *Eighteenth-Century English Society*. Oxford, 1997. 152–67.; Finlay, Richard J.: *Caledonia or North Britain? Scottish Identity in the Eighteenth Century*. In: Broun, D. – Finlay, R. J. – Lynch, M. (ed.): *Image and Identity: The Making and Re-making of Scotland through the Ages*. Edinburgh, 1998. 143–56. Laurence Brockliss és David Eastwood számos tanulmányban figyelmeztet, hogy hibát követünk el, amikor a brit nemzetiség egységes fogalmáról beszélünk; a szerzők hangsúlyozzák, hogy a 18–19. században fokozatosan létrejövő brit állam számos területen történő kompromisszumkötés eredményeképpen alakult ki.

³ Vesd össze: Claydon, T. – McBride, I. (Eds.): *Protestantism and National Identity: Britain and Ireland c. 1650–c. 1850*. Cambridge, 1998; Sykes, N.: *Old Priest and New Presbyterian: Episcopacy and Presbyterianism since the Reformation with especial relation to the Churches of England and Scotland*. Cambridge, 1956; Kidd, C.: *Protestantism, constitutionalism and British identity under the later Stuarts*. In: Bradshaw, B. – Roberts, P. (ed.): *British Consciousness and Identity: The Making of Britain, 1533–1707*. Cambridge, 1998; Finlay, R.: *Keeping the Covenant: Scottish National Identity*. In: Devine, T. M. – Young, B. East Linton (ed.): *Eighteenth-Century Scotland: New Perspectives*, 1998.

⁴ Vesd össze Kidd, Colin: *Conditional Britons: the Scots covenanting tradition and the eighteenth-century British state*. *English Historical Review*, Vol. 117 (2002) (Nov.) 1147–1176.

és Anglia egyedi nemzeti karaktere mellett egyszerre van jelen a közös brit nemzeti identitás. Ezt a különös helyzetet bonyolítja még az a tény is, hogy a 18. században a brit nemzeti tudat széleskörű elfogadásának voltak – méghozzá nem csekély számban – jelentős hátráltatói is az angolok és az ír katolikusok körében. Az anglocentrizmus jól tükröződik az angol nép háborúkhöz való viszonyulásában. A spanyolok ellen vívott, „Jenkins füle” nevet viselő háborúban⁵ (1739–1748) egy, a Vernon admirális hajórajában szolgáló katona, amikor a Porto Bello-i diadalt (1739) írja le levelében, a kiváló képességekkel rendelkező „angolok”, „angol hajók” és az „angol színek” győzelméről beszél. Továbbá a legtöbb angol kommentátor például a háború alatt Flandriában és a Német-Római Birodalomban szolgáló hadosztályokat egyszerűen angoloknak titulálja, holott számos skót szolgál ezekben, sőt eredetileg a skót Stair grófja irányította ezeket.⁶

Ebben a korszakban figyelhető meg a szabadkőműves világméretű elterjedése, amelyből a brit hadsereg is jelentősen kivette a részét. Az Angol Nagypáholy 1717-es megalakulása után⁷ a brit birodalom expanzíójával egyenes arányban gomba módra szaporodtak a páholyok: 1728-ban beavatják az első szabadkőműveseket Kalkuttában és Gibraltáron, 1730-ban Philadelphiában és Dublinban, 1734-ben Lengyelországban és Hollandiában; 1742-ben szentelik fel az első bécsi páholyt, melynek már magyar tagjai is vannak.⁸ Annak ellenére, hogy az Anglia és Skócia bölcsőjében felcseperedő szabadkőművesség máig a brit birodalom egyik legnagyobb nemzetközi hatást gyakorló intézménye, a maszonéria⁹ kutatását az 1990-es évek elejéig a brit tudósok szinte teljesen elhanyagolták.¹⁰ A téma számos

⁵ A háború Robert Jenkins lefűlezzett angol kapitányról kapta az elnevezését, aki azt állította, hogy – sok évvel azelőtt – a spanyolok fosztották meg külső hallószervétől. Ez természetesen csak ürügyként szolgált a háború kirobantásához, amely az osztrák örökösödési háborúba is belesodorta a szigetországot.

⁶ Conway, Stephan: *War and National Identity in the Mid-Eighteenth-Century British Isles*. English Historical Review, Vol. 116 (2001) (Szept) 863–893.

⁷ A páholytagok fogadókban gyűltek össze, és így a páholyok ezekről kapták elnevezésüket. 1717-ben az alábbi négy londoni páholy elhatározta, hogy közös szervezetet teremt, s nagypáhollyá alakul Anthony Sayer nagymester vezetése alatt: a Lúdhöz és Rostélyhoz, (Goose and Gridiron Ale-House), az Almafához (Apple Tree Tavern), Ivópohár- és szőlőhöz (Rummer and Grapes) és a Koronához címzett pubok. Hamill, J.: *The History of English Freemasonry*. London, 1994. 45.

⁸ Hamill: *The History of English Freemasonry*, 97–108.

⁹ A maszonéria szó szabadkőművességet jelent. A dolgozatban stilisztikai megfontolásból fogom használni a maszonikus jelzővel és a szabadkőművest jelentő maszon főnévvel együtt.

¹⁰ Ezt fémjelzi többek között, hogy Nagy-Britanniában a Proquest Dissertation Abstracts CD-ROM (British Library) szerint 1861 és 2002 között egyetlen szabadkőművességet vizsgáló doktori disszertációt védtek meg, mivel ráadásul a francia maszonériával foglalkozik. Doney, Keith: *Freemasonry in France during the Nazi Occupation and Its Rehabilitation after the End of the Second World War*. Aston University, 1993. A téma méltatlan elhanyagolásának a legfőbb okai a következők: A primér források hosszú ideig nem álltak a kutatók rendelkezésére, mivel 1984 előtt nem használhatták a londoni Egyesült Nagypáholy könyvtárát és egyéb jelentős archívumokat. Bár manapság a Nagypáholy számos fórumon a nyitottságával büszkélkedik, a szakavatottak még mindig csak korlátozott mértékben juthatnak hozzá a könyvtári állomány bizonyos részeihez. Másrészt a brit maszonériát főként amatőr páholytagok kutatták, munkáik tudományos szempontból szinte használhatatlanok, mivel a testvériség történetét teljesen kiragadták annak általános történelmi, kulturális és eszmetörténeti kontextusából. Ez a történelmietlenített történetírás megfélemezik mind a külvilág eseményeiről, mind annak a maszonériára gyakorolt hatásairól. Harmadrészt nincsenek olyan tematikus és kritikus bibliográfiák, amelyek eligazítást adnának ezen terület iránt érdeklődő tudósoknak, mivel a szabadkőműveseket érő politikai támadások miatt a téma tudománypolitikai szempontból érzékeny kutatási területnek számít, amellyel a tudományos közvélemény ma sem szívesen foglalkozik. Ezt példázza, hogy a Nagypáholy könyvtárának részleges nyitottságával még ma is nagyon kevesen élnek. A modernkor kutatásában ezt az űrt szeretné pótolni a 2001-ben a Sheffieldi Egyetemen – jelentős részben szabadkőműves anyagi támogatással – létrehozott kutatóközpont.

még feltáratlan területe közül ezen tanulmány arra a kérdésre keresi a választ,¹¹ hogy a felvilágosodás századában a brit szabadkőművesség milyen szerepet játszott a nemzeti öntudat formálásában.¹² Ehhez egyrészt meg kell vizsgálnunk, milyen kapcsolatokat ápol az Angol Nagypáholy a független belföldi és külföldi páholyokkal, másrészt elemeznünk kell az egységes brit nemzet kialakulására legnagyobb veszélyt jelentő szabadkőműves jakabíták titkosnak vélt, szerzteágazó európai kapcsolatait.¹³ Látni fogjuk továbbá, hogy a 18. század végére – súlyos konfliktusok árán – a szervezetenként központosított maszonéria és az ehhez kapcsolódó aktívabb karitatív tevékenység miként járult hozzá a brit identitás megszilárdulásához. A walesi szabadkőművesség ezt követő vizsgálata megerősíti a Colley-tézist bírálók érveit. Végül röviden kitérünk a gyarmatokon működő páholyoknak a nemzeti tudat formálásában betöltött szerepére.

Az intézményes szabadkőművesség első éveiben az egyik legmeghatározóbb szerepe James Anderson skót presbiteriánus lelkésznek volt.¹⁴ Montagu herceg kérésére Anderson tanulmányozta a kőműves-társaságok még fellelhető Régi kötelességek-kéziratait (*Old Charges*), és 1722-ben elkészítette a *Szabadkőműves Alkotmány*¹⁵ (*The Constitutions of the Free-masons*) című művét, amelyben beszámol a maszonéria több ezer éves legendás történetéről, ismerteti a szabadkőműves ideológia alappilléreit, és megjelöli a páholyok felépítésének és működésének szabályait.¹⁶ A maszonéria legendás történetének záró oldalain Anderson méltatja a „dicsőséges Herceget [III. Vilmos] (akit a többség szabadkőművesnek tart), aki nagy hatással volt a Nemességre, a Dzsentríkre, a Vagyonosokra és NAGY BRITANNIA tanult embereire.”¹⁷ Az utolsó bekezdésben pedig a Colley által hosszan elemzett retorikát használva beszél a „szabadnak született BRIT NEMZETEKÉRŐL [sic], amelyek kikeveredvén az idegen és polgárháborúkból, élvezik a Szabadság és Béke igaz gyümölcseit.”¹⁸ Továbbá, az *Alkotmány* első törvénye szerint a maszonéria „az Egyesülés Központjává válik”, és a „megbékélésre törekvő, igaz Barátság Eszköze lesz olyan személyek között, akik különben mindörökké Távol kényszerültek volna maradni egymástól.”¹⁹ A második törvény sze-

¹¹ A dolgozat eredményei egy, a londoni Szabadkőműves Nagypáholy Könyvtárában folytatott négy hónapos alapkutatásra épülnek.

¹² Robert Beachy hasonló problémát vizsgál a német szabadkőművességgel kapcsolatban. Beachy, Robert: *Recasting Cosmopolitanism: German Freemasonry and Regional Identity in the Early Nineteenth Century*. *Eighteenth Century Studies*, Vol. 33. (2000) 266–274.

¹³ Jakabítáknak (Jacobites a lat. Jacobusból) nevezzük II. Jakab híveit, akik a „Dicsőséges” Forradalom után a Stuart restaurációt tűzték ki zászlajukra. A szigetországot elhagyni kényszerülő Jakab és fiai – James Edward Stuart („Vén trónkövetelő”) és Charles Edward Stuart („Fiatal trónkövetelő”) a Párizs melletti Saint Germainből szervezték az ellenállást.

¹⁴ Andersonnak a modern szabadkőművesség kialakulásában betöltött szerepéről lásd David Stevenson kiváló kurrens tanulmányát. Stevenson, David: *James Anderson (1679–1739): Man and Mason*. In: R. W. Weisberger, W. McLeod, S. B. Morris (ed.): *Freemasonry on Both Sides of the Atlantic. Essays Concerning the Craft in the British Isles, Europe, the United States, and Mexico*. Boulder, 2002. 193–242.

¹⁵ A mű teljes címe: A Szabadkőművesek Alkotmánya. Tartalmazza e nagyon régi és tiszteletreméltó testvéri szövetség történetét, kötelességeit, szabályait stb. A páholyok használatára. Anderson, James: *The Constitutions of the Freemasons...* London, 1723 [Angol Egyesült Nagypáholy Könyvtára].

¹⁶ A Régi Kötelességek és a szabadkőműves alkotmányok változásait részletesen vizsgálom a következő tanulmányban: *Szabadkőművesség és természetes vallás*. Valóság, Vol. 42 (1999) No. 9. 18–36.

¹⁷ Anderson: *The Constitutions of Freemasons*, 43. Az idézetek fordításánál megőriztem az eredeti központozást (P. R.).

¹⁸ Anderson: *The Constitutions of Freemasons*, 47.

¹⁹ Anderson: *The Constitutions of Freemasons*, 50.

rint a páholytagoknak tilos bármiféle nemzetellenes összeesküvésben részt venniük, mivel a szabadkőműves mindig lojális a hazájához.

Az andersoni illúziók részint valóra váltak, mivel a toryk 1715-ös politikai kirekesztése után a páholytagok többsége az új hannoveri dinasztiát éltető whikeket támogatta²⁰ a nem éppen a brit nemzeti identitás megszilárdítására törekvő I. és II. György uralkodása alatt.²¹ Így a Stuart-restaurációra törekvő összeesküvésektől és támadásoktól tartó Györgyöknek a lojalitásra ösztönző szabadkőműves páholyok biztonságot nyújtottak. Nem véletlen, hogy a század végére a királyi család szinte minden férfitagját beavatják a szabadkőművesség misztériumaiba.²² Mivel a közös nemzeti identitás megszületése elképzelhetetlen a protestáns hannoveri dinasztiához való elköteleződés nélkül, mondhatjuk, hogy a maszonéria valóban segítette egy nemzetné összekovácsolni Nagy Britannia polgárait. Ehhez jelentősen hozzájárult a szabadkőművesség szervezeti felépítése is, amely a 18. század végére már egy központilag irányított, kiválóan szervezett, provinciális struktúrával büszkélkedhetett. Ez esélyt biztosított a fővárostól távol élőknek arra, hogy a metropolisz kínálta lehetőségekhez (kórházak, karitatív tevékenység) ők is viszonylag könnyedén hozzáférhessenek. A centralizált szervezet kiépüléséhez hosszú, konfliktusokkal teli út vezetett. A következőkben bemutatjuk, hogy a 18. század túlnyomó részében a maszonéria korántsem volt olyan egységes – sem szervezeten, sem politikailag, sem a kereszténységhez való viszonyát illetően –, ahogy ezt a legtöbb témát érintő munka feltételezi.

Először is hangsúlyoznunk kell, hogy nem minden 1717-ben működő páholy köszöntötte lelkesedéssel az Angol Nagypáholy megalakulását, amely fennhatósága alá csupán három négyzetmérföldnyi terület tartozott az ősi London szívében. A Nagypáholy szándéka ellenére – miszerint ő kíván lenni az egyedüli testület, amely kormányozza a privát páholyok működését – számos régi páholy megőrizte függetlenségét. A szabadkőműves credo andersoni *Alkotmányban* történő alapvető módosítása nemhogy nem segítette a független páholyok csatlakozását a Nagypáholyhoz, inkább a decentralizációt növelte.²³ A központi egységhez nem csatlakozott páholyok nem tudtak kibékülni azzal az *Alkotmánnyal*, amely olyan határozottan hirdette a „Vallást, amelyben minden ember egyetért”.²⁴ Ezt a forradalmi újítást a páholyok tradicionális keresztény alapjai elleni támadásként élték meg.²⁵ Továbbá sokakat zavart az is, hogy a Nagypáholy vezetői túl szoros kapcsolatot ápoltak a fennálló hatalmi renddel. A yorki független páholy története, amely valószínűleg számos jakabitát is a tagjai között tudhatott, jól illusztrálja a fentieket.

A yorki páholy egyike volt azoknak a páholyoknak, amelyek nem szívesen fogadták az Angol Nagypáholy 1717-es megalakulását. Így nem meglepő, hogy 1724-ben konfliktusba

²⁰ Lásd Money, John: *Freemasonry and the Fabric of Loyalism in Hanoverian England*. In: Eckhart, Hellmuth (ed.): *The Transformation of Political Culture: England and Germany in the Late Eighteenth Century*. Oxford, 1990. 235–269.

²¹ Colley: *Britons*, 203.

²² Az első Frederick Lewis, Wales hercege (1707–1751) volt, akit azóta 22-en követtek köztük IV. György, IV. Vilmos, VII. Edward, VIII. Edward, VI. György, Fülöp herceg. III. György összes fia Duke of Cambridge kivételével páholytag volt. Vesd össze Pick, Fred L. & Knight, Gilfred N.: *The Pocket History of Freemasonry*. London, 1983. 338.; Hamill: *The History of English Freemasonry*, 189.

²³ Vesd össze Anderson, James. *The New Book of Constitutions*. London, 1738. [Angol Egyesült Nagypáholy Könyvtára] 149–150.; Frere, A. S. (ed.): *Grand Lodge, 1717–1967*. Oxford, 1967. 61–62.

²⁴ Anderson: *The Constitutions of the Freemasons*, 50.

²⁵ A szabadkőműves páholyok vallási rivalizálásáról részletes elemzést adtam a „Religious Rivalries in British Freemasonry” című konferencia előadásomban. (British Society for Eighteenth Century Studies Conference. Oxford, 2003. január 3–5.)

keveredett a központi szervezettel. A vita alapja az volt, hogy a yorki páholy azt állította magáról, hogy régebb óta működik, mint a londoni Nagypáholy.²⁶ Más független páholyokhoz hasonlóan a yorki szabadkőművesek sem fogadták el az andersoni *Alkotmányt*: inkább hűségesek maradtak a középkorra visszanyúló *Régi Kötelmek* kéziratok keresztény alapelveihez. A yorki alkotmány első törvénye csupán egy 1583-as Grand Lodge No. 1 kézirat nyelvileg modernizált változata: „légy hűséges Istenhez és a Szent Egyházhhoz ...”²⁷ Ezek a vallási és a maszonikus legendát érintő problémák elvezettek a Yorki Nagypáholy 1725-ös megalakulásához. Az újonnan létrejött szervezet vezető alakja, Francis Drake egy 1726-os beszédében az előző esztendőben alakult nagypáholyt „Egész Anglia [*Totius Angliae*] Nagypáholyának” nevezte. Zárszávában Drake felszólítja a jelenlévőket, hogy „úgy viselkedjenek itt és másutt, hogy ... jó Keresztényeknek, Hűséges Alattvalóknak, igaz Briteknek [sic] és Szabad Kőműveseknek nevezhessék őket.”²⁸ Neville Barker-Cryer szerint a második kitételnek nem minden yorki szabadkőműves felelt meg, mivel II. Jakab követőit támogatták.²⁹

Bár a szabadkőművesség és a jakabizmus kapcsolatának tudományos feltérképezése még a kezdeti szakaszában van, néhány – a dolgozat témájához releváns – eseményt az alábbiakban mégis ismertetnék az eddigi kutatások alapján.³⁰ A 18. század első felében az egységes brit protestáns nemzetre a legnagyobb veszélyt a jórészt katolikus jakabizmus jelentette. Az alapvetően lojalista Angol Nagypáholynek sem sikerült a jakabita veszéllyel megbirkózni, mivel a testvériség nem volt kellőképpen megtisztítva a Stuart-pártiak jelenlététől. Ezt példázza, hogy 1722-ben a jakabita Wharton herceget választották meg a Nagypáholy nagymesterének.³¹ Bár beiktatásakor szabadkőműves testvérei körében nem biztos, hogy ismert volt az „ősi” Stuart-rendszer iránt tanúsított szimpátiája, de ez néhány hónapon belül egyértelművé vált, ugyanis kiderült, hogy Wharton is részt vett a hírhedt Atterbury-lázadásban.³² Ennek eredményeképp a whig maszonok hamarosan kizárták a herceget a páholyokból.³³

²⁶ A legenda szerint a páholy születése egy 926-os kőműves gyűlésre datálható. A páholy létezését illetően valójában csak az 1705-ös évre történnek utalások a forrásokban, amelyek hitelességét ráadásul néhányan meg is kérdőjelezik. Pick: *The Pocket History*, 52. Hamill: *The History of English Freemasonry*, 43.

²⁷ *The Antient Constitutions of the Free and Accepted Masons, new engrav'd on Copper Plates with a speech deliver'd at the Grand Lodge of York...* Printed for B. Creak (második kiadás), 1731. 40–41. A British Libraryben található alkotmányban kétféle oldalszámozást találunk.

²⁸ *The Antient Constitutions*, 24.

²⁹ Barker-Cryer eddig még nem publikált kutatásai szerint a jakabíták és a whigek közötti konfliktus okozta a Yorki Nagypáholy ideiglenes megszűnését. Köszönettel tartozom Neville Barker-Cryernek, hogy vizsgálódásának eredményeit megosztotta velem.

³⁰ Margaret Jacob *Living the Enlightenment* című könyve – amelyet számos hibája ellenére a témához távolságtartással viszonyuló mai tudományos közvélemény a 18. századi maszonériáról írott legjelentősebb tanulmánynak tart – a brit és a francia szabadkőművesség jakabita kapcsolatait szinte teljesen elhanyagolja. Jacob, Margaret: *Living the Enlightenment: Freemasonry and Politics in Eighteenth-Century Europe*. Oxford, 1991. A jakabita maszonériáról nagyszerű – bár már némileg idejétmúlt – összegzést ad Paul K. Monod és John M. Roberts. A kurrens kutatások eredményeivel kiegészítve a fenti összefoglaló az ő munkájukra épül. Monod, Paul Kléber: *Jacobitism and the English People, 1688–1788*. Cambridge, 1989. 301–305; Roberts, J. M.: *The Mythology of the Secret Societies*. London, 1972. 29–34.

³¹ Gould, R. F.: *Masonic celebrities: the Duke of Wharton* In: *Ars Quatuor Coronatorum*, No. Vol. 8. 1895. 114–155

³² 1722 áprilisában Francis Atterbury, Rochester tory püspöke felkelést szervezett, hogy bevegye a Bank of Englandet. Az összeesküvők a francia régens segítségét kérték, aki értesítette a kormányt a tervezett akcióról. A parlament Atterburyt életfogytiglan tartó száműzetésre ítélte, aki Franciaországban csatlakozott James Edward Stuarthoz. A brit birodalom első miniszterelnöke, Sir

A Nagy-Britanniából száműzött jakabíták meghatározó szerepet töltek be a kontinentális maszonéria történetének első évtizedeiben. Charles Radcliffe, Derwentwater grófja – aki egyben Charles Edward Stuart (a „fiatal trónkövetelő”) titkára is volt – 1725 körül megalapította az első párizsi páholyt, 1736-ban pedig nagymesterré választották. Ugyanabban az évben egy jakabita páholyt szenteltek fel Avignonban, s Rómában is működött egy Stuart-párti páholy 1735 és 1737 között, amelyet a száműzött Wintoun herceg vezetett.³⁴ Bár a „fiatal trónkövetelő” nem volt tagja ennek a római páholynek, de magántanítója, Chevalier Michael Ramsay skót katolikus jakabita szabadkőműves volt. Ramsay vallási toleranciát hirdetett és – ahogy barátja, Sir Isaac Newton is – egyaránt érdeklődött a tudomány és az okkultizmus iránt. 1738-ban publikálta híres *Discours* című művét, amelyben úgy érvelt, hogy a szabadkőművesség a középkori lovagi rendek leszármazottja.³⁵ Ez képtelenül egy kísérlet volt részéről arra, hogy az arisztokrata örökséget hangsúlyozza a szabadkőművesség legendás történetében. Célját elérte, hiszen az európai nemesség Ramsay művének hatására kezdett érdeklődést mutatni a maszonéria iránt. A *Discours*nak köszönhetően megszületett Franciaországban a 'Skót rítus', egy misztikus és erősen hierarchiára épülő rituálé rendszer, amely Ramsay állítása szerint a középkori szabadkőműves lovagok gyakorlatát elevenítette fel. Az 1760-as években pedig Karl Gotthelf von Hund sarlatán báró propagálásának köszönhetően elterjedt Poroszországban a „Szigorú Obszervencia” rítus. Hund azt terjesztette, hogy a szabadkőművesek előfutárai a középkori templomosok voltak, s őt magát száműzött jakabíták avatták be a 'Templomos Rendbe' Párizsban, ahol a titkos Nagymester vagy más néven a 'Láthatatlan Elöljáró' nem más, mint maga Charles Edward Stuart.³⁶ A templomos szabadkőművesség viharos gyorsasággal elterjedt Európa más részein is.

Természetesen a whig-hannoveriánus Angol Nagypáholy nem nézte jó szemmel, hogy a katolikus Franciaországba száműzött jakabíták tették le a francia maszonéria alapjait.³⁷ Ez a feszültségekkel teli nemzetközi viszony szakadást eredményezett a francia szabadkőművességen belül is. Egy kortárs páholytag szavaival élve két tendenciát különböztethetünk meg: „freemaçons catholiques, royalistes et jacobites” és a 'freemaçons hérétiques apostats et républicains'.³⁸ Az előzőek a többnyire jakabíták által vezetett Francia Nagypáholyt, az utóbbiak pedig London tekintélyét ismerték el. 1732-ben például már csak azon páholyok alapítását ismerték el törvényszerűnek, amelyek képesek voltak eredetüket az Angol Nagypáholy által elismert páholyokra visszavezetni. Az angol rivalizációval ellentétben itt a két

Robert Walpole azonban határozottan közbelépett, s a lázadást kihasználva sikerült elhitetnie a tömegekkel, hogy minden tory jakabita. Ezzel jelentősen megerősítette hatalmi pozícióját.

³³ Wharton maszonikus karrierje ezzel nem ért véget: sorstársaihoz hasonlóan Franciaországba megy, ahol állítólag őt választják meg az ottani nagypáholy első nagymesterének. Chevallier, Pierre: *La Première profanation du temple maçonnique ou Louis XV et la fraternité, 1735–1755*. Paris, 1968. 11–17.

³⁴ A számos angol és római katolikus tagot számláló páholyt 1737-ben egy pápai ediktum miatt oszlatták fel.

³⁵ Henderson, G. D.: *Chevalier Ramsay*. London, 1952.

³⁶ Le Forestier, René: *La Franc-Maçonnerie Templière et occultiste aux XVIII et XIX siècles*. Paris, 1970. Bergemann, Wilhelm: *Die Tempelherren und die Freimaurer*. Berlin, 1906. Partner, Peter: *The Murdered Magicians: The Templars and their Myth*. London, 1982.

³⁷ Ezért az Angol Nagypáholy csak 1734-ben vette fel formálisan a kapcsolatot a francia szervezettel, de viszonyukat politikai és ideológiai különbségek gyakran elmergesítették, ami 1874-ben a mai napig fennálló szakadáshoz vezetett.

³⁸ Chevallier, Pierre: *Les ducs sous l'acacia ou les premiers pas de la Franc-Maçonnerie française 1725–1743*. Paris, 1964. 216. A jakabita szabadkőművességről lásd a 17–18. oldalt.

csoport kapcsolatban maradt egymással. 1736-ban a nagymesteri széket elfoglaló Charles Radcliffe személyét az összes páholy elfogadta.

1728-ban James Edward Stuart, „a Vén trónkövetelő”, elküldi Ramsayt Angliába tárgyalni Norfolk herceggel és más angol katolikusokkal arról, hogy külső nyomás hatására formálisan letegyék-e a Hűségesküt (Oath of Allegiance). 1729 decemberében a jakabítáknak sikerül elérniük, hogy a katolikus Thomas Howardot, Norfolk 8. hercegét – aki anyagiilag is támogatta a Trónkövetelőt – válasszák meg az Angol Nagypáholy nagymesterévé. Howard a Horn nevezetű páholy mestereként (amely korábban a hannoveri hivatalnokok bátyja volt) Ramsayt is beavatta számos titokban jelen lévő jakabita társával együtt. Ugyanebben a páholyban hasonló körülmények között iniciálták 1730-ban Ramsay másik híres barátját, Montesquieut.³⁹ Ennek ellenére Ramsay feladta a tervét, hogy létrehozzon „egy új szabadkőművéséget” és 1730 júliusában visszatért Franciaországba.⁴⁰ Augusztusban egy jakabita újság arról tudósított, hogy párizsi látogatása alatt Norfolk hercege beavatta XV. Lajost.⁴¹ Azonban a herceg szabadkőműves karrierje rövid életűnek bizonyult, s a nagymesteri székből is sorra a lojalista whigek követték őt.⁴²

Nemcsak a katolikus európai hatalmak (főként Franciaország és Spanyolország) igyekeztek a Stuart-királyokat támogatásban részesíteni, hanem a svéd Krisztina királynő is, aki zsidó kereskedők hálózatát használva, titokban szintén a jakabítákat segítette.⁴³ Ennek hátterében többek között az áll, hogy már Anna királynő (1702–14) alatt a whig pamfletírók egyre sértőbb svédellenes propagandát fejtettek ki. Az ebben az időben Londonban élő fiatal Emmanuel Swedenborg – akinek családja szoros kapcsolatot ápol a torykkal és jakabítákkal –, számos svédellenes és jakabita apolegetikai iratot továbbított Svédországba. Állandó kísérője volt Palmquist és Preis svéd diplomatáknak, akik az utrechti béke sikertelensége után, egy Anglia elleni jakabita invázióhoz szükséges svéd támogatáson munkálkodtak. 1714-ben Goertz báró ki is dolgozta a terveket, miszerint a jakabita csapatok svéd kikötőkből indulnának. A terv egyebek között azért hiúsult meg, mert a Jakab-hívek szinte

³⁹ Montesquieu a beavatása előtt nem sokkal látogatta meg Rómában a Stuart udvart, ahol nagy csodálattal tekintett a fiatal hercegekre. McLynn, Frank: Charles Edward Stuart. Oxford, 1991. 30.

⁴⁰ Schuchard, Marsha Keith: Ramsay, Swift and the Jacobite-Masonic Version of the Stuart Restoration. In: *Ésotérisme, Gnosés and Imaginaire Symbolique: Mélanges offerts à Antonie Faivre*. Ed.: Richard Caron et al. Leuven, 2001. 504–505; Jacob, Margaret: *The Radical Enlightenment: Panteists, Freemasons, and Republicans*. London, 1981. 134. Itt megjegyzém, hogy Schuchard tanulmányait kritikusan kell szemlélnünk: bár archívumok mélyéről kiaknázott primér forrásokra hivatkozik, de – a maszonériával is foglalkozó Francis Yateshez hasonlóan – gyakorta túl messzemenő következtetéseket von le a hiányos kéziratokból. Az említett cikkében például Jonathan Swift (1667–1745, angol-ír költő, satíraíró, politikai újságíró), Alexander Pope (1688–1744, brit költő és satíraíró), Christopher Wren (1632–1723, brit építész) és II. Károly páholytagságát tényként kezeli, holott ezek egyikére sincs máig egyértelmű bizonyíték.

⁴¹ A franciaországi jakabita kutatással kapcsolatos jelenlegi eredményeket kiválóan összegzi: Beaurepaire, Pierre-Yves: *L'Europe des francs-maçons, XVIIIe–XXIe siècles*. Paris, 2002.

⁴² A 18. században Norfolk után még két római katolikus nagymestert választottak: Petre lordot (a katolikus kisebbség vezető alakja a korabeli Angliában) 1772-ben, Thomas Mathewt („Ősiek”) 1767-ben.

⁴³ Schuchard, Marsha Keith: Swedenborg, Jacobitism, and Freemasonry In: *Swedenborg and his influence*. Szerkesztette: Brock, E. J. Bryn Athyn, 1998. 359–380; Maclean, J. N. M.: *Montrose's Preparations... Missions to Sweden*. In: *Studies in Diplomatic History*. Szerkesztette: R. Hatton, 1970. 7–30. Katz, D. S.: *Menasseh ben Israel's Mission to Queen Christina*. *Jewish Social Studies*, 1983. No. 45. 57–72. Schuchard szerint sok jakabita – az anyagi szükségleteik kielégítése mellett – fontos szerepet tulajdonított a zsidóknak restaurációs terveik megvalósításában. A Stuart restauráció óta royalista röpiratszerzők összekapcsolták a jakabita politikai célokat a bibliai jakabítákkal. A száműzetésben élő jakabíták egy része azonosította magát a zsidókkal, mivel mindkét csoport a jogos hazája után vágyakozott.

egyáltalán nem törődtek a biztonsági intézkedésekkel, s így a hannoveri kémeknek, akik a jakabita körökbe is beépültek, nem volt nehéz dolguk, mivel az angol Stuart-szimpatizánsok a kontinensen száműzetésben élő társaikkal a normál postai szolgálatot használva leveleztek. Tették ezt annak ellenére, hogy köztudott volt, a brit kormány felnyitja a leveleket, sőt még egy külön részleget is létrehozott, melynek feladata volt, hogy feltörje az összekülvők által használt titkos kódokat. Így a jakabita invázió esélye közel sem volt olyan mértékű, ahogy azt a whig propaganda hirdette; a whigek célja ezzel csupán az volt, hogy eltereljék a közvélemény figyelmét saját korrupciós rezsimjükéről. A legutolsó, 1745/46-os jakabita lázadás leverése (Cullodennél) gyakorlatilag szerteoszlatta a Stuart-pártiak további reményeit. A svédek segítségét a legyengült Charles Edward Stuart, a „Fiatal trónkövetelő” 1783-ban azzal hálálta meg, hogy III. Gusztáv svéd királyt a Templomos Lovagok Nagymesterévé avatta.⁴⁴ Ezzel a misztikus swedenborgi alapokra épülő svéd szabadkőművesség tanításának részévé vált a vérbefojtott jakabita ellenállás. A kortársak Gusztáv király meggyilkolását egy álarcosbálon a jakabita maszonéria utolsó átkaként értelmezték.

Látuk, hogy a brit nemzeti identitást és a whig ideológiát hűen szolgáló andersoni alkotmánnyal ellentétben a jakabita szabadkőművesség eszmerendszere az utóbbtól radikálisan különböző retorikára épül. Pontosan ezen két gondolatrendszer dialektikáján alapul a Colley-tézis is, hiszen szerinte a brit nemzet Európa katolikus hatalmaival szemben definiálta önmagát. Ahogy azt a yorki páholy története is megmutatta, az Angol Nagypáholy politikája nem mindenben felel meg a bevezetőben említett Colley-féle kritériumoknak. Egyrészt, a páholyok közti vallási nézeteltérések miatt a protestantizmus nem tekinthető egyértelműen egységesítő tényezőnek, másrészt, mint hamarosan látni fogjuk, a londoni Nagypáholy anglocentrikus, saját felsőbbrendűségét hangsúlyozó gyakorlata sem járult hozzá a nemzeti identitás formálódásához. A 18. század közepére ezek a feszültségek olyannyira kiéleződtek, hogy a brit szabadkőművesség kettészakadásához vezettek.

Az 1738-ban megjelenő andersoni *Alkotmány* második kiadása sem igyekezett csitítani a független páholyok és a Nagypáholy közötti vitákat. A londoni központi szervezet a független páholyokat irregulárisnak nevezte. Anderson szerint például az „idegen páholyok a mi Angol NAGYMESTERÜNK védnöksége alá tartoznak.” Továbbá, beszél az „ősi YORKI Páholyról, és SKÓCIA, ÍRORSZÁG, FRANCIAORSZÁG, ÉS ITÁLIA Páholyairól, melyek függetlenként tetszelegnek.”⁴⁵ Mitöbb, az Angol Nagypáholy rendre elutasította az irreguláris maszonok felvételét⁴⁶, s Írország és Skócia Nagypáholyaival csak a 18. század végén kezdte meg a hivatalos kommunikációt.⁴⁷ A fenti példák jól tükrözik, hogy az Angol Nagypáholy nem tekintette a „testvér” Nagypáholyokat magával egyenlő rangúnak. Ennek hamarosan súlyos következményei lettek: amikor 1751-ben megalakult a század legtekintélyesebb rivális nagypáholya („Ősiek”), akkor Skócia és Írország Nagypáholya – az első 1758-ban, a második pedig 1773-ban – megragadta az alkalmat, hogy szövetségre lépjen vele.⁴⁸ Eztán egyik

⁴⁴ Schuchard, M. K.: The Young Pretender and Jacobite Freemasonry: new light from Sweden on his role as hidden Grand Master. In: Caldwell, R. The Selected Papers of Consortium on Revolutionary Europe, 1750–1850. Ed. Caldwell, Ronald. Annual Proceedings of a Conference Series. Tallahassee, 1994, 363–75.

⁴⁵ Anderson: The New Book of Constitutions 196.

⁴⁶ Lásd Frere: Grand Lodge 83.

⁴⁷ Lásd Frere, 83. Az Angol Nagypáholyok nemcsak a brit nemzeti nagypáholyokkal akadt kommunikációs problémája. A gyarmatokon, főleg az Indiában élő páholytagok is nehezményezték a londoni központ irántuk tanúsított magatartását. 1793-ban például a bengáli nagypáholy felháborodását fejezte ki a fölött, hogy az angolok egyetlen levelükre sem válaszolnak.

⁴⁸ Atholl hercege például egyaránt nagymestere volt az „Ősiek” (1791–1813) és a Skót Nagypáholyoknak is. Mary Roberts szerint a skót szabadkőművesség nem járult hozzá jelentősen a skót szeparatizmus előmozdításához, de a nemzeti identitást igenis alakította azáltal, hogy olyan kiemelkedő iro-

nagypáholy sem fogadta el Anglia Nagypáholyát a brit szabadkőművéség legitim vezető szervezeteként.

Hosszú ideig az Angol Nagypáholy történészei azt állították, hogy az 1740-es években szakadás történt az angol szabadkőművéségen belül. Valóban létrejött egy új Nagypáholy 1751-ben, amelyet paradox módon az „Ősiek Nagypáholyának” (Grand Lodge of Antients) nevezte magát, miközben az 1717-ben alakult Angol Nagypáholyt „Modern Nagypáholyának” bélyegezte. A „Modernek” megpróbálták az „Ősieket” a szakadás kizárólagos okozóiként feltüntetni: a szabadkőműves történetírásban a legutóbbi időig „szakadárokként” állították be őket. Ezáltal a maszonikus „történészek” az Angol Nagypáholy gyengeségeit kívánták eltitkolni.⁴⁹ Ma már elismerik, hogy ami 1751-ben történt, az nem szakadás volt, hiszen a legtöbb „Ősi” szabadkőműves sosem tartozott az Angol Nagypáholyhoz, mivel ír származásúak voltak és 1751 előtt az Írországi Nagypáholy irreguláris páholyaiban vallották meg hitüket „az Univerzum Nagy Építőmestere” előtt. Ha a szakadás-elmélet helytelen, joggal kérdezhetjük, hogy miért jött létre az „Ősiek Nagypáholya.”

A kérdésre a választ az Angol Nagypáholy hanyatlásában találjuk. 1743-ban Horace Walpole író a következő feljegyzést tette: „A szabadkőművesek ma olyan alacsony népszerűségnek örvendenek Angliában..., hogy úgy hiszem, semmi más, csak az üldöztetés tudná őket itt újra divatba hozni.”⁵⁰ Ezen dolgot kereteit meghaladja, hogy ismertessük az összes olyan okot, amely a Nagypáholyt ilyen helyzetbe juttatta. Talán a leglényegesebb okok közé sorolhatjuk a Nagypáholy fennhézázó politikáját és rossz szervezeti felépítését. Az előbbi példázza, hogy az Angliába érkező ír bevándorlókat kitiltották az angol páholyokból. Cécile Révauger szerint az angol „testvérek” szemében az ír katolikus maszonok társadalmilag olyan alacsony rendűek voltak, hogy tagságukat nem szabadott engedélyezni.⁵¹ Ez volt a valós ok. Az ürügy pedig az, hogy őket már egyszer beavatták irreguláris páholyok-

dalmi figurákat támogatott és tudhatott tagjai között, mint Robert Burns (1759–96, skót költő). Crawford szerint a páholyokban folyó rituálék és ivászat segítette a 18. századi skót szabadkőműveseknek a férfiaságuk megélésében. Természetesen a maszonéria ezen aspektusa nem nevezhető skót nemzeti sajátosságnak. Roberts, Marie M.: Burns and the Masonic Enlightenment. In: Aberdeen and the Enlightenment. Carter, J. J. és Pittock, J. H. Aberdeen eds., 1987. 332; Crawford, Robert (ed.): Robert Burns and Cultural Authority. Iowa City, 1997. 8. A szabadkőművéség skót társadalomra és kultúrára gyakorolt hatásáról lásd Finn, P. T.: Gerry: In the grip? A Psychological and historical exploration of the social significance of Freemasonry in Scotland. In: Sermons and Battle Hymns. Protestant Popular Culture in Modern Scotland. Ed.: Graham Walker and Tom Gallagher. Edinburgh, 1990. 160–191; Angus-Butterworth, L. M.: Robert Burns and the eighteenth-century revival in Scottish vernacular poetry. Aberdeen, 1969.

⁴⁹ Az Angol Nagypáholy szabadkőműves történészei ma is hajlamosak szűklátókörűen szemlélni a maszonéria történetét. Egy példa a sok közül: John Hamill, az angolszász maszonéria egyik legismertebb szabadkőműves történésze 1986-ban publikálta *The Craft* című könyvét, amelyben a következőket írja: „Bizonyos vagyok abban, hogy a Szabad és Elfogadott kőművesek vagy más néven a spekulatív szabadkőművéség angol eredetű” (27). Az 1994-ben megjelenő *The History of English Freemasonry* című második kiadásban ezt a megállapítást szó szerint megismétli (31). De időközben, pontosan 1988-ban publikálta David Stevenson professzor *The Origin of Freemasonry: Scotland's Century 1590–1710* című munkáját (Cambridge University Press), amelyben – Hamill tézisét megcáfolva – bebizonyítja, hogy a maszonéria 1600 körül kezdődött Skóciában. A tudományos közvélemény ma is Stevenson művét tekinti alapműnek a maszonéria eredetét illetően. Hamill viszont művének második kiadásában – Stevenson könyvének bibliográfiai adatait megemlítő lábjegyzeten kívül (188) – említésre sem méltatja a professzor által előszámlált bizonyítékokat a skót eredetet illetően.

⁵⁰ Hamill: *The History of English Freemasonry* 52.

⁵¹ A Londonba érkező 70–80 ír bevándorló között ugyanis komornyikokat, cipészeket, üzletlajdosokat stb. találunk. A brit szabadkőművéség-kutatás jelenlegi helyzetét híven tükrözi, hogy az „Ősiek” és a „Modernek” kapcsolatáról az egyetlen máig megjelent tudományos munkát Cécile Révauger francia történész írta. Révauger, Cécile: *La Querelle des „Anciens” et des „Modernes”*. Le premier siècle de la franc maçonnerie anglaise. Paris, 1999.

ban. Ahhoz, hogy ezt bebizonyítsák, sok „Modern” páholy felcserélte a rituálé első és második fokozatának – tanonc és legény a magyar maszonikus terminológia szerint – titkos jel-szavait. Mivel az ír bevándorlók nem ismerték a változásokat, könnyedén eltávolíthatták őket a páholyokból. Miután a toleranciát és egyenlőséget hirdető angol „testvérek” kitagadták őket, létrehozták saját nagypáholyukat.⁵² Ebből is láthatjuk, hogy az Angol Nagypáholy harminc évvel a megszületése után sem volt képes egyesíteni a szigetország szabadkőműves páholyait.

III. György uralkodásának első éveiben a „Modern” Nagypáholy vezetősége ráébredt, hogy a fennálló helyzet tarthatatlan. Bár a helyi páholyok még mindig nem igazán akartak meghajolni a londoni anyapáholy tekintélye előtt, a Nagypáholy vezetése eltökélten a központi uralom kiépítésére törekedett.⁵³ Ez abban mutatkozott meg, hogy bekérte a helyi tagsági listákat és megemelte a nagypáholyoknak fizetendő illetéket. Az „Ősiek”, bár lassabb ütemben, de ugyanezt a tendenciát követték.

A „Modern Nagypáholy” megszületése után a londoni szervezet igyekezett feltérképezni a helyi páholyokban uralkodó viszonyokat, gyakran segítve nekik felülkerekedni a helyi nehézségeken. A központi adminisztráció kiépülését gyorsította a páholyok karitatív tevékenységének újjáéledése.⁵⁴ 1729 óta elvileg minden új páholyt hozzá kellett járulnia a központi karitatív kassza gyarapodásához. 1735-ben elhatározták, hogy a jótékonyági testületnek nem lehet tagja olyan mester fokozatú szabadkőműves, akinek páholya nem járul hozzá az ezzel kapcsolatos központi költségekhez. Ez azért volt különösen jelentős, mivel ez a testület nem csak a segélykérelmek elosztásáról döntött, hanem számos más területen is meghatározó szava volt. Ami a nagypáholyok karitatív tevékenységét illeti, 1776-ban a Modernnek azt állították, hogy megalakulásuk óta 7000 fontot költöttek jótékonyági célokra, és éves kiadásuk megközelítette a 300 fontot. A kisebb „Ősi Nagypáholy” jóval szerényebben tudta segíteni a rászorulókat: 1792-ben például csak 92 fonttal.⁵⁵

Mint más korabeli társaságok, a páholyok is folytattak szélesebb körű karitatív tevékenységet. Segítették a szegény fiúk tanonckodását és az oktatás előmozdításában is kivették a részüket. 1778-ban például a Walesi Herceg nevű „Modern” páholy lépéseket tett annak érdekében, hogy szegény szabadkőművesek lányai számára iskolát létesítsen. 1792-ben Londonban megalakult a Royal Cumberlandi maszonikus iskola. 1798-ban az „Ősiek” létrehoztak egy alapot a szegény fiúk oktatásának támogatására. A helyi és a nagypáholy karitatív tevékenységét összesítve 1800-ra már évi 10 000 fontot költöttek jótékonyági célokra. Így nem meglepő az a korai aggodalom, miszerint egyesek egyszerűen csak azért csatlakoztak a páholyokhoz, hogy anyagi hasznot húzzanak tagságukból. A páholyok karitatív tevékenysége nemcsak a közvélemény figyelmét keltette fel, hanem megkönnyítette a rend intézményes életének irányítását is.

⁵² Pierre-Yves Beaurepaire cikke a francia szabadkőművesség diszkriminatív gyakorlatairól nyújt kiváló elemzést. Beaurepaire, Pierre-Yves: *Fraternite universelle et Pratiques dicriminatoires dans la Franc-maçonnerie des Lamieres*. *Revue d'Historie Moderne et Contemporaine*, Vol. 44 (2) 1997. 195–212.

⁵³ A páholyok centralizációját bemutató rész jelentős mértékben Peter Clark elemzésére épül. Clark, Peter: *British Clubs and Societies 1580–1800*. Oxford, 2000. 338–349.

⁵⁴ A páholyok karitatív tevékenységéről lásd Hamill: *The History of English Freemasonry* 135–154.

⁵⁵ Kik is voltak a kedvezményezettek? Munkanélküliek, csődbe jutott emberek, betegek, munkavégzés közben megsérültek, természeti csapás miatt megkárosult testvérek. Egyszer valaki segítséget kapott, hogy elzálajosított munkaeszközeit visszakaphassa, mások az adósságukat fizették ki a segélyekből. Az 1770-es években nem volt ritka, hogy Menorcából és Amerikából érkező menekülteken segítettek. Végül az angol nagypáholy külföldi testvéreket is támogatásban részesített: tűzkárt szenvedett nyugat-indiai társaitak istápolták, valamint segítették a kanadai Új-Skóciába menekült lojalistákat.

Az 1750-es években ugyan a „Modern Nagypáholy” fennhatósága alá tartozott számos vidéki és külföldi páholy is, de hatalma erősen korlátozott volt: szinte csak a páholyok kizárására terjedt ki. Az „Ósiek” megjelenése súlyos kihívást jelentett a „Modernek” számára, amelyre kezdetben úgy reagáltak, hogy más nagypáholyok újításait átvették, mint például katonai páholyok felavatását.⁵⁶ Az 1760-as években viszont kampányszerűen igyekeztek kiterjeszteni fennhatóságukat, ezzel az „Ósieket” sikerült egy lépéssel megelőzniük. Az 1780-as évek közepére a „Modern Nagypáholy” sikerült a legtöbb helyi páholy feletti hatalmát megerősíteni a taglisták bekérésével és a londoni központnak fizetendő adók segítségével. A „Modern Nagypáholy” intézményi megszilárdulását szolgálta az is, hogy az 1760-as évektől a nagymesterek hosszabb ideig maradhattak a bársonyszékekben. A katolikus Petre lord négy évig, a királyi család Cumberland hercege nyolc esztendeig, a későbbi György pedig közel negyed évszázadig irányította a nagypáholyt. Az „Ósieknél” is ugyanezen folyamatoknak lehetünk csatlakozó iránymutatói, csak megvalósulásuk lassabb ütemben történt: például 1775 és 1800 között ők is csupán két nagymestert választottak. A rivális nagypáholy azzal is büszkélkedhetett, hogy, amint korábban láttuk, kiváló kapcsolatokat ápol a ír és a skót nagypáholyokkal. Bár a vezetés szintjén a két nagypáholy közötti viszony még az 1780-as években is igen feszült volt, helyi szinten – a központi figyelmeztetések ellenére – a helyzet kiegyensúlyozottabbnak bizonyult: néhány városban „Ósi” és „Modern” szabadkőművesek együtt vonultak fel az utcákon, sőt néhányan mindkét szervezet páholyait is látogatták. A két nagypáholy 1813-ban bekövetkezett egyesüléséhez még hosszú és rögös út vezetett, amelynek bemutatása meghaladja ezen dolgozat kereteit.⁵⁷

Mindezen folyamatok azt eredményezték, hogy a század végére a szabadkőművesség átalakult egy jól szervezett intézménnyé, ahol a hatalom a nagypáholyok kezében koncentráldott. A III. György korabeli szabadkőművesség történelmi szerepét azonban nem szabad eltúloznunk. A központi vezetés más korabeli társaságokhoz és klubokhoz képest előnyt jelentett, hiszen segítette új páholyok létrehozását, támogatást nyújtott a nehézségek idején, és nem utolsó sorban biztosította a mozgalom stabilitását és folytonosságát. A páholyok és az azok kapcsolatait jellemző vallási, politikai pluralitás ellenére létrejövő centralizált szervezet és a nemzeti kereteket öltő karitatív tevékenység mind a brit nemzeti tudat alakítását szolgálták a 18. század végén. A szabadkőműves kötődések olyan társadalmi hálózatot alkottak, amelyre kapcsolati tőke épült, elősegítve az egyén boldogulását a politikai és üzleti életben egyaránt. A brit birodalom mobil rétegeinek például valószínűleg a szabadkőművesség jelentette az egyik legfontosabb kapcsolatforrást.⁵⁸

Itt fontos hangsúlyoznunk, hogy a fentebb vázolt centralizációs folyamat leginkább a skót és az angol páholyokat érintette. A walesi szabadkőművesség több szempontból kivételt képez, s ez megvilágítja a Colley-tézis talán leggyengébb pontját is.⁵⁹ Bár már 1724-

⁵⁶ A katonai páholyok fontos szerepet játszottak a gyarmatokon azáltal, hogy a helyi polgárokat is beavatták páholyaikba.

⁵⁷ Kiváló összeggést ad Révauger: *La Querelle des „Anciens” et des „Modernes”* 87–116.

⁵⁸ Vessd össze Clark: *British Clubs and Societies* 452.

⁵⁹ Colley kritikusan hangsúlyozzák, hogy a szerző milyen kis figyelmet szentel művében Walesnek. Mindössze 23 referenciát találunk az indexben Walesre vagy a walesi nyelvre vonatkozóan. Ha a brit identitás kialakulását az 1707 és 1837 közötti időszakra tesszük, akkor nem tűnik igazán meggyőzőnek, hogy a harmadik legnagyobb nemzeti csoportosulás ilyen korlátozott mértékben járult volna hozzá ezen folyamathoz. Wales helyzetének tanulmányozása súlyos problémákat vet fel, amelyek a Colley-tétel tarthatóságát vonják kétségbe. Tekintsük először az anyanyelvvvel kapcsolatos problémát. 1801-ben Wales és Monmouthshire lakosságának legalább 80%-a a walesi nyelvet beszélte; az egy nyelvet beszélők aránya is nagyon magas volt. Nehéz belátni, hogy Colley miként beszélhet egységes brit nemzetéről, amikor egy ilyen nagyszámú nyelvilag szeparált csoport még fennmaradt. Továbbá a walesi irodalom és kultúra merőben más és erős nemzetiségi mítoszt dé-

ben alakult egy páholy Carmarthenben, a maszonéria mégis igen nehezen gyökerezett meg Walesben. Amikor világszerte gomba módra szaporodtak a páholyok, a szabadkőművesség itt meglehetősen szerény jelenlétre tett szert. A maroknyi, sokszor tisztavirág életű, belső viták által tizedelt páholyok legtöbbjét sem walesi polgárok hozták létre. A walesi szabadkőművességnek az Angol Nagypáholy szemszögéből való megítélését nem segítette, hogy a walesi dzsentri réteg sorai között számos jakabita szimpatizánst találunk.⁶⁰ Az 1850-es években a helyzet odáig fajult, hogy a walesi szabadkőművesség a kihalás szélére jutott.⁶¹ Csak a 19. század végén kezdett a maszonéria a brit birodalom eme részén is virágzásnak indulni. Andrew Prescott szerint ez a kronológia tükrözi azt az általános folyamatot is, ahogy Wales integrálódott a tágabb brit nemzetbe. Ez azt is jelenti, hogy a brit nemzeti identitás kialakulásának folyamata sokkal bonyolultabb annál, minthogy ezt a Colley-tézis szerinti 1707 és 1837 közötti időszakra redukálhatnánk.⁶²

A brit gyarmatokon a szabadkőművességnek a nemzeti tudat formálásában betöltött szerepe sem mondható problémamentesnek. Ahogy Nagy-Britanniában, úgy a gyarmatokon is a maszonéria kiváló terepet biztosított a karitatív tevékenységek gyakorlására, a közös szórakozásra és a kapcsolatok ápolására, mégis a legfőbb funkciója itt az volt, hogy erősítse az uralkodó brit katonai keretszervezetet. A maszonikus tagság sokat segített az izoláció és a társadalmi bizonytalanság érzésének leküzdésében, s helyi elitte kövacsolta össze a különböző társadalmi háttérrel rendelkező helyieket és bevándorlókat. Természetesen ez nem mindenhol működött megfelelőképpen. Az 1780-as években Indiában egyre több kispáros és kézműves csatlakozott a páholyokhoz, amit nem minden brit nézett jó szemmel. Az Indiában élő William Hickley, Kalkutta 2. számú páholyának sznob tagja például nem volt hajlandó szóba állni „testvéreivel”, s létrehozott egy új elit páholyt. Ennek eredményeképp néhány éven belül csak kézműveseket felsorakoztató páholyok jöttek létre. Erre a felsőbb rétegek úgy válaszoltak, hogy létrehozták a saját exkluzív páholyaikat.⁶³

Amerikában az 1760-as évekig az egyre jobban elterjedő szabadkőművesség az anglikanizáció folyamatának szerves részeként tekinthető, amely hatással volt a gyarmati elit kialakulására.⁶⁴ Az „Ősiek” és a „Modernek” konfliktusa itt legalább olyan élesen jelentkezett, mint a maszonéria szülőhazájában. Az „Ősiek” támogatása nemcsak az elitellenes érzel-

delgetett, amely a bárdok romantikus hagyományára tekintett vissza. Ennek köszönhetően a skóttól és az angoltól eltérő brit kép alakult ki. Ha időpontot szeretnénk megjelölni azt illetően, hogy Wales mikor lett a brit nemzet szerves része, akkor ez valószínűleg az 1890-es évek lehetne, amikor is a walesi nyelvet beszélők aránya először esett 50% alá, és egy jobban integrálódott angol-walesi társadalom ekkortájt volt kibontakozóban. De ebben az időben már egyre nagyobb szükségként jelenik meg a nagyobb walesi autonómia.

⁶⁰ Jenkins, J. P.: *Jacobites and Freemasons in 18th century Wales*. *Welsh History Review* vol. 9. 1979. no. 4 396–399.

⁶¹ Ebben az Angol Nagypáholyoknak is volt némi felelőssége. A londoni központ arroganciáját és anglocentrizmusát tükrözi, hogy bár a walesi páholyok az Angol Nagypáholy fennhatósága alá tartoztak, az „Ősiek” és a „Modernek” egyesülését követően az új intézmény – máig használatban lévő – neve: az Anglia Egyesült Nagypáholya (United Grand Lodge of England) lett. A walesiek – a skótokkal és az írekkel ellentétben – ez ellen nem emelték fel kellőképpen a hangjukat. A névadás azért is különös, mivel az 1790-es évektől egyre több intézmény nevében jelenik meg jelzőként a brit szó. Clark: *British Clubs and Societies* 452.

⁶² A fenti problémákra Andrew Prescott hívta fel a figyelmet a Sheffieldi Egyetemen tartott Nagy-Britannia első szabadkőműves kutató központját megnyitó székfoglaló beszédében. Prescott, Andrew: *Freemasonry and the Problem of Britain*. Az előadása a központ honlapjáról – <http://www.shef.ac.uk/~crf/> – letölthető.

⁶³ Clark: *British Clubs and Societies* 347.

⁶⁴ Az amerikai maszonéria hosszú 18. századi történetével kapcsolatos egyetlen tudományos igényű és átfogó kutatás Steven Bullock nevéhez fűződik. Bullock, Steven: *Revolutionary Brotherhood. Freemasonry and the Transformation of American Social Order, 1730–1840*. Williamsburg, 1996.

meknek, hanem a skót és ír bevándorlók hullámának is köszönhető, akik az otthoniakhoz hasonló rituálékat találtak az Atlanti-óceán másik oldalán lévő páholyokban is.⁶⁵ Általánosságban elmondható, hogy az anyaországhoz lojális „Modernek” a régi gyarmati elitet támogatták, így a Függetlenségi Háború után befolyásuk elhalványult. Az „Ősiek” páholyait viszont amerikai intézményekként fogadták, és új katonai páholyokat hoztak létre a forradalmi hadseregben.⁶⁶ A szabadkőművesség a tábori élet nyilvánvaló részévé vált: a páholytagok esténként találkoztak és hazafias dalokat énekeltek.

A brit nemzeti identitás kialakulására vonatkozó Colley-tézis pontosan arra a dialektikára épül, amely megmutatkozik a whig, hannoveriánus páholytagok és a jakabita szabadkőművesek viszonyában. A brit szabadkőművesség történelmének – az 1990-es évek közepéig elhanyagolt – vizsgálata segíthet a Colley-tézis újraértékelésében és finomításában. A dolgozat megvilágította, hogy hiba lenne egysíkú szerepet tulajdonítani a maszonériának a brit nemzeti identitás kialakulásában. Colley bírálói helyesen mutatnak rá arra, hogy a brit tudat alakulása korántsem merev folyamat és egyáltalán nem szűkíthető le az 1707 és 1837 közötti időszakra. A brit szabadkőművesség konfliktusokkal teli történelme is megerősíti, hogy a brit nemzeti identitás dinamikus folyamat részeként jön létre, és kezdetétől napjainkig állandóan változtatja formáját.

A napjainkban eszkalálódó brit szabadkőműves kutatás valószínűleg finomítani fogja a dolgozatomban felvázolt képet. Ez különösen vonatkozik a provinciális és független páholyok történetére és a jakabita szabadkőművességre. A páholyok nemzetközi kapcsolatait vizsgáló kutatásban is számos új eredmény megjelenésére számíthatunk a közeljövőben, hiszen a II. világháború során a párizsi nagypáholyból a náci által eltulajdonított 750 doboznyi érintetlen kézirat csak 2000 őszén került vissza Moszkvából Párizsba, ahol az 1990-es évekig titkos raktárakban tárolták azokat.⁶⁷

⁶⁵ Az ír és a skót nagypáholyok tagjai az amerikai gyarmatok kelta területein új páholyokat is felszenteltek.

⁶⁶ A páholyok politikai szerepvállalása korántsem volt ilyen sematikus a valóságban. Igaz ugyan, hogy az „Ősiek” inkább patrióták voltak, de a „Modern” páholyhoz tartozó Benjamin Franklin is jelentős szerepet vállalt a forradalmi eseményekben. Ezzel a problémával Bullock részletesen foglalkozik fentebb említett könyvének negyedik fejezetében. Bullock: *Revolutionary Brotherhood* 110–121.

⁶⁷ A visszaszerzett archívumok körülbelül 30%-a a 18. századból, 40%-a a 19. századból, a maradék pedig a 20. századból való. Sajnos eme kézirat-kincseshányát – hasonlóan az Angol Egyesült Nagypáholy még részben katalógizálatlan könyvtári állományához – a történészek legtöbbször nem értékeli jelentőségéhez mérten, nagyrésztük még a létezéséről sem tud. Az amatőr szabadkőműves történészek viszont szorgosan elemzik a forrásokat. Vessd össze Jacob, M.: *Exits from the Enlightenment: Masonic Routes. Eighteenth Century Studies* 2000 no. 33. 254.

PÉTER, RÓBERT

The problem of eighteenth-century freemasonry and the evolution of British national identity

Largely due to Linda Colley's pioneering work *Britons: Forging of A Nation* recent scholarship has argued over how the concept of 'Britishness' developed after the union of 1707, and investigated whether there were, in fact, any national institutions that contributed to the emergence of national identity. One of the few was Freemasonry. As a centrally disciplined body with a highly organised provincial structure, Freemasonry could offer even the most remote areas access to metropolitan facilities and thus help build the idea of Britishness. However, rivalling with the loyal London-based Grand Lodge Freemasonry, members of certain lodges-mainly in the countryside-openly supported the Jacobite cause. This paper, the findings of which are based on four-month research in the Library of Freemasons' Hall (London), intends to examine how Freemasonry reinforced and/or weakened the Anglo-Scottish nexus in the long eighteenth century.